

FATABUREN 1971

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1971

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils Erik Bæhrendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1971

ISBN 91 7108 052 X

BARNEN PÅ OMSLAGET

hette Blomstedt och avbildades 1853 av sin guvernant Agnes Thersner, dotter till den kände konstnären Ulrik Thersner. Barnens föräldrar var löjtnanten Johan Otto Blomstedt och hans hustru, född von Schwerin. Det var 14 barn i syskonkretsen av vilka flera dog vid späd ålder. På tavlan, som är en oljemålning, är sex av barnen avbildade och fem av dem är med på det här återgivna avsnittet. Från vänster ser vi Otto sedermera kammarherre, Marie-Louise, här baby, senare gift Falkenberg, och Sophie gift Palmstierna. De två barnen på golvet är Johan sedermera ryttmästare och Charlotte gift Horn. Newfoundlandshunden hette Joy och boken som barnen läser är bröderna Grimms Märchen.

Interiören är från familjens hem Nyborgs herrgård i Uppland. Huset var uppfört 1800. De vita gardinerna som draperats på rummets väggar är säkerligen tryckta eller målade. På det inre rummets blommiga tapet hänger ett porträtt av en herre i svenska dräkten. Det är excellensen Claes Horn, gift med Anna Sophia Blomstedt, barnens fars faster.

Målningen är i privat ägo.

Om tennsoldater och tennfigurer

»Der Mensch ist nur da ganz Mensch,
wo er spielt!«

FRIEDRICH SCHILLER

Leksaksfigurer – litet historik

Som de gamla sjunga, så kvittrar de unga! För mycket, mycket längesedan, ja, alltsedan urminnes tider har barnen i sina lekar efterhärmat de vuxna och skapat sin egen miniatyrvärld omkring sig efter de äldres mönster. Hus, redskap, båtar, jakt-djur och husdjur, krigare, vänner och fiender, små och stora figurer har alla tider och kulturer lämnat efter sig. Materialet har växlat från sten och trä till de dyrbaraste ämnen.

Det har inte alltid handlat om lek. Ofta har religiösa och kultiska sammanhang spelat in och ofta har också gränserna mellan det verkliga och det avbildade varit flytande, vilket är ett primitivt men allmänmänskligt drag. Inom all folklig tro har också den sympatetiska magien spelat sin roll härvidlag.

I egenskap av substitut följde ofta sådana miniatyrfigurer människorna i graven, där de stundom troddes leva sitt eget mystiska liv. Sådana små figurer har påträffats under stenåldern, i Egypten, Grekland och Rom. Vanliga var de i Egypten under Mel-lersta riket c:a 2000—1700 f. Kr. I den egyptiske prinsen Masahites grav

från 11:te dynastien har man bl. a. funnit hela regementen av små målade träfigurer, föreställande soldater på marsch. Också andra figurer, gestaltande scener ur det vardagliga livet med alla dess olika sysselsättningar, är vanliga. Även i koptiska gravfynd har figurer påträffats.

I det fjärran Kina tillverkades under Han-, T'ang- och Ming-dynastierna tusentals gravfigurer av oglaserad eller glaserad lera. De får visserligen ej betraktas som leksaker utan tillhörde gravkulten och är närmast att anse som ett slags ersättare för verkliga gravoffer av levande människor och djur.

Från grekisk tid har man funnit små bronsstatyetter, ryttare och krigare i miniatyr, och vid staden Pesaro i Italien har vid utgrävningar påträffats en liten Caesar till häst, liksom man vid Mainz i Tyskland tagit vara på små legionärer av tenn och bly, som visar att inte heller romarna var främmande för begreppet tennsoldater.

Det urgamla schackspelet från Orienten är ju egentligen ett krigsspel, som föreställer två kämpande härar. Det inbjöd till figurlig gestaltning av pjäserna i form av kungar, drottningar, biskopar eller narrar, ryttare, stridsefanter eller torn samt fotfolk eller bönder. Alla slags material kom

här till användning såsom trä, elfenben, valrosstand, olika metaller, glas m. m. Under nyare tiden har man ofta låtit pjäserna föreställa berömda fältherrars arméer såsom t. ex. Fredrik den stores eller Napoleons.

I detta sammanhang måste också nämnas 17- och 1800-talens europeiska porslins- och fajansfabriker, som ofta lät framställa figuriner, stundom i form av uniformerade soldattyper m. m. Dylika tillverkades t. ex. i Meissen och andra tyska porslinsfabriker, i fabriken Capo di Monte i Neapel osv.

Från medeltiden och renässansen visar fynd och gamla avbildningar, hur dåtidens miniatyrkrigare tedde sig. I Paris har man ur Seine fiskat upp små figurer av tenn och bly, föreställande riddare. De var utförda med gravyr endast på ena sidan och antas härröra från 1200-talet eller rent av tidigare. De förvaras numera i Cluny-museet i Paris. Man antar att medeltidens gjutna pilgrimsmärken av tenn och bly bl. a. gett uppslaget till gjutandet av sådana små figurer.

En abbedissa i Hohenburg i Elsass, Herrad von Landsberg (1167–1195) har efterlämnat en handskrift, kallad »Hortus deliciarum», i vilken bl. a. en teckning visar leksakskrigare till fots i full rustning, som kunde röra sig med hjälp av snören.

Av ett helt annat slag var de s. k. dryckesskeppen, bordsprydnader av silver el. dyl. med matrosar och soldater i miniatyr. Dessa skepp, som pryddes de furstliga tafflarna under senmedeltiden och renässansen, har en praktfull företrädare i det s. k. Karl V:s skepp, som nu finns i Cluny-museet. Dylika pjäser ser man ofta i

utländska museisamlingar, i Sverige kan de studeras bl. a. i Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg, där den s. k. Falk Simons donation innehåller flera stycken.

Mekaniska leksaker var uppskattade och välkända under 1500-talet. Under senare delen av århundradet gjorde bl. a. en Daniel Bertel i Lübeck vid sidan av andra figurer, som kunde gå, dansa och göra akrobatiska konster, också en liten flotta med galärer, där turkar och kristna syntas inbegripna i sjöstrid.

Men det var framförallt i Augsburg och Nürnberg, leksaksstaden framför alla andra, som man ägnade sig åt tillverkningen av dylika ting. I dessa städer fanns en uppsjö av skickliga hantverkare och konsthantverkare såsom tenn- och kanngjutare, guld- och silversmeder, klensmeder, vaxpousse-rare, alabastersnidade, knappgjutare, schatullmakare och dragémakare, som alla var fina i fingrarna och fyllda av fantasi. En väldig tillverkning av kuriositeter och leksaker blomstrade här upp. Arbetet fördelades snart mellan tecknare och gravörer, gjutare, målare och förgyllare, instrumentmakare och mekaniker. Firmainnehavarna arbetade systematiskt med försäljare på marknader och andra ställen över hela Europa.

Konstnären Hans Burgkmair (1473–1531) gjorde vid 1500-talets början illustrationer i träsnitt till bokverket »Weisskunig», som var tillägnat kejsar Maximilian I, »den siste riddaren», som han kallats. Ett av dessa träsnitt visar den unge kejsaren som barn, lekande med ett par små riddare till häst, som delvis var rörliga. Man vet också, att Maximilian senare

Göran Axel-Nilsson:
Om tennsoldater
och tennfigurer

*Kejsar Maximilian I
som barn leker
med små riddare
till häst. Träsnitt
av Hans Burgkmair
ur bokverket
Weisskunig, 1500-
talets början.*

skänkte en uppsättning torneringsrid-
dare på trähästar till den unge kung
Ludvig II av Ungern.

Sådana ståtliga riddare till häst i
förhållandevis stor skala och försedda
med alla vapen och tillbehör har av
allt att döma stundom utgjort verkligt
kungliga gåvor till furstliga barn.

*Artilleriöverste till
häst i miniatyr.
Gäva till den unge
Karl XI av brö-
derna Momma ad-
lade Reenstierna,
troligen 1669.
Kungl. Livrust-
kammaren.*

Flera dylika påträffas ännu i de kon-
tinentala museernas samlingar. Sålun-
da finns i Sammlung Ambras i Konst-
historiska museet i Wien två sådana
riddare till häst. De är av brons och
rör sig på små hjul. En praktfull
sådan riddare kan man också beskåda
i Bayerska nationalmuseet i München,
där den ingår i Sammlung Kuppel-
meyer. För Sveriges vidkommande
förtjänar att erinras om den ståtlige
artilleriöverste till häst, som den unge
Karl XI hade till leksak och som ännu
förvaras i Kungl. Livrustkammaren i
Stockholm. Säkert blev den unge
prinsen glad för denna fina leksak,
som dessutom var mekanisk. Övers-
ten kan röra på både huvud och ögon
och åtföljes av ett batteri med riktiga
små kanoner och all övrig utrustning.

I Nürnberg talas 1578 om små lek-
saker av tenn, kallade »zynes Kinder-
werk», bl. a. talas t. ex. om små djur,
»Öchslein». Detta synes vara början
till en så småningom alltmer omfat-
tande tillverkning av tennleksaker.

Sankt Göran och draken, gjuten i brons, höjd 5 cm. Ingår bland föremålen i Gustav II Adolfs konstkåp från Augsburg. Uppsala universitet.

Berömda för sin tillverkning av mekaniska figurer var bl. a. augsburgmästarna Johannes Schwegler (född 1578) och Achilles Langenbucher (1560–1639) och dennes son Veit Langenbucher.

Ett ypperligt exempel på hela detta intresse för kuriosa och småsaker av alla slag utgör ju det vittberömda konstkåp från 1632, som Gustaf II Adolf fick mottaga som gåva av staden Augsburg och som nu förvaras i Uppsala universitet. Skåpet innehåller bland mycket annat små bronsryttare, djur m. m.

Miniatyrsoldaten – en furstlig leksak
I miniatyrsoldaten fann äldre tiders potentater ett utmärkt åskådningsma-

terial, när det gällde att utbilda små prinsar till blivande fältherrar. Dyrbara miniatyrméer tecknades och förfärdigades av tidens förnämsta konstnärer och konsthantverkare. För furstliga barn hörde sådana små soldater till barnkammarens standardutrustning. Därmed grundlades en tradition, som haft sina utlöpare ända in i våra dagar. Medan dockan alltid varit flickans käraste leksak, har gossens fantasi ständigt rört sig kring duktiga jägare och vilda djur, boskap eller tappra krigare. Tennsoldaten blev hans!

Under 1600-talet blev Frankrike det ledande landet i Europa på kulturlivets alla områden. Mönstret vid franske kungens hov blev helt stilbildande för andra länder, och säkert gällde detta även på barnkammar- och leksaksområdet.

Uppgifterna om de franska prinsarnas leksakssoldater flödar ganska ymnigt. Sålunda vet vi ganska mycket om den lille dauphins, sedermera Ludvig XIII:s leksaker. Av den mäktige finansministern Sully begåvas han 1604 med »en liten vagn full med dockor», en passande present till den lille treåringen, men året därpå, 1605, får han av sin mor, Maria av Medici, en ask med allehanda leksaker och figurer av bly. »Le soldat de plomb», blysoldaten, är på marsch!

Som nybliven kung leker Ludvig XIII vid 9 års ålder med blysoldater. Fransmannen Jean Hérourard berättar då i sin »Journal» eller dagbok: »Den 26 september 1610 åts frukost kl. 7.30. Sedan lät han (Ludvig XIII) hämta 'ses petits hommes de plomb' (sina små blykarlar) och ställde upp dem 'sur le table percée' (på ett bord

med borrarade hål i skivan). Den 10 oktober roade han sig med att ställa upp dem i olika slagordningar på bordet, och han kan inte skilja sig från denna lek...» Lustigt nog har man vid utgrävningar i Paris lyckats påträffa en enda sådan liten blysoldat från ungefär denna tid, en 7 cm hög musketör.

Också den tolvårige Ludvig XIV lekte med soldater – men av silver. Det rörde sig om en hel miniatyrarmé i en mängd askar, omfattande infanteri, kavalleri och krigsmaskiner m. m. Själva modellerna till figurerna var gjorda av bildsnidaren Georges Chassel från Nancy, och de var gjutna och ciselerade av guldsmeden N. Merlin. Hela grannlåten betalades 1650 med ej mindre än 50.000 écus.

Själv får Ludvig XIV en son den 1 november 1661. Självaste finansministern, den inflytelserike Jean Baptiste Colbert, sätts nu i rörelse för att skaffa den nyfödde tronföljaren lämpliga leksaker. Colbert skriver den 18 augusti till sin bror Charles i Elsass och ber denne skaffa »de ces petits armements», dvs. infanteri, kavalleri och artilleri samt kanske också »une petite attaque de place» (en liten fästning), hos de duktiga mästarna i Augsburg eller Nürnberg.

Man vänder sig till den berömde cirkelsmeden Hans Hautsch (1595–1670) och dennes son Gottfried (1634–1703) i Nürnberg och beställer några hundra soldater till häst och fot, de senare bestående av dels musketörer, dels pikenerare. Som övervakare, idégivare och formgivare reser nu ingen mindre än den berömde fortifikationsingenjören Sébastien le Prêtre de Vauban själv ner till Nürnberg 1664.

Efter hans skisser göts nu figurerna i silver och ciselerades av guldsmeden Johann Jacob Wolrab från Regensburg, som 1662 slagit sig ner i Nürnberg. Figurerna blev 3½ tum höga. Slutligen gjorde den 26-årige Gottfried Hautsch ett gemensamt postament med urverk för alla figurerna, som nu kunde röras och intaga olika positioner. Också varje enstaka figur kunde individuellt röra sig, skjuta osv. Det hela – två små fullständiga arméer – anlände i sinom tid till Paris i slutet av 1665 eller början av 1666. Det sägs, att Ludvig XIV vid påseendet yttrat: »Il faut pourtant avouer que les allemands ont bien de l'esprit. (Man måste i alla fall medge, att tyskarna har fantasi)», varvid en hovman svarade: »Sire, les français en ont pourtant d'avantage (Ers majestät, fransmännen är likväl överlägsna häri)», varpå kungen gav svaret: »Oui, pour inventer des modes d'habit (Ja, då det gäller att hitta på dräktmoder)».

Olyckligtvis har tronföljarens små figurer inte överlevat. Troligen hamnade de dyrbara figurerna i smältdegeln.

Wolrab och Gottfried Hautsch tillverkade några år senare ännu större mekaniska silversoldater för det mediceiska hovet i Florens, men även dessa har helt försvunnit för länge sedan.

Men också papperssoldater, särskilt från Strasbourg i Elsass, levererades till de franska prinsarna. Man vet sålunda, att Ludvig XV som barn lekte med en uppsättning av papperssoldater, bestående av infanteri och kavalleri. Den var utförd av Henri de Gissey, dekoratör vid den kung-

Göran Axel-Nilsson:
Om tennsoldater
och tennfigurer

liga baletten. För dauphins räkning beställde Ludvig XIV 1670–71 20 skvadroner kavalleri och 10 bataljoner infanteri av papp. För dessa betalades 30 000 livres till målaren Pierre Couturier, kallad Montargis. Figurerna finns ännu delvis kvar i det franska soldatmuseet Hôtel des Invalides. Den riktiga s. k. elsassiska soldaten av kartong blev senare ca 5 tum hög och sattes fast i ett träblock som fot. Tillverkningen pågick ännu in på 1900-talet.

Den klassiske tennsoldatens födelse
Under 1700-talet genomfördes uniformeringen inom alla länders arméer. Vid mitten av århundradet stod

*Fredrik den store,
höjd 15 cm.
Tillverkad hos
J. G. Hilpert 1777.*

Fredrik den stores preussiska här som förebild i militärt avseende. Vid denna tid föddes också den klassiska urbilden för senare tiders tennsoldat, billig och tillgänglig för alla.

Därmed var den fabrikstillverkade, merkantila tennsoldatsproduktionen ett faktum. Det var familjen Hilpert i Nürnberg, som satte i gång med tennsoldatstillverkningen och som inom kort skulle följas av hundratals andra fabrikanter.

Den förste tennsoldatsfabrikören i stor skala var tenn- och kanngjutaren Andreas Hilpert från Coburg, vars familj i flera generationer ägnade sig åt sådan tillverkning. Han startade ca 1760 i hemstaden massproduktion av miniatyrsoldater, som blev förebilder för de tennsoldater, som vi numera känner. De var av tenn, flata och graverade på båda sidor. Familjen flyttade så småningom till Nürnberg, där sönerna och bröderna Johann Gottfried Hilpert (1732–1801) och Johann Georg Hilpert (1736–1795) var verksamma. Även den föregående son, Johann Wolfgang Hilpert (1763–1800), var tennsoldatsfabrikant.

Enskilda figurer, s. k. porträttfigurer, utfördes i något större skala än den vanliga. Bl. a. förekom en ännu bevarad figur av Fredrik den store till häst från 1777, som nästan blivit klassisk och ofta betraktades som den förste riktige tennsoldaten, vidare fältmarskalkar och preussiskt kavalleri, bl. a. de s. k. Ziethens husarer. Omkring 1800 offererade Hilperts ej mindre än 39 olika serier av alla sorters soldater, 8 jaktfigurer och 22 lantliga scener, torgfigurer, djur osv. Ytterligare förekom figurer med de

fyra årstiderna, de fyra elementen, lustbarhet på isen, stor riddartornering med alla tillbehör, holländska figurer, nationaldräktsfigurer, en framställning av Kristi födelse, kanske inspirerad av de välbekanta bayerska julkrubbefigureerna i annat material, samt dessutom Voltaire, apor, vagnar, husgeråd, medaljporträtt m. m.

Snart uppblomstrade emellertid en våldsamt konkurrens, och en verklig massproduktion av tennsoldater och tennfigurer kom till stånd, inte endast i Nürnberg.

På äldre tennsoldater är vanligen alla kroppsdelar såsom ansikten, händer osv. samt hästar och fotplattor helt omålade. Från 1700-talet stammande figurer måste numera betraktas såsom mycket sällsynta museiobjekt. I Germanisches Museum i Nürnberg finns fortfarande enstaka figurer och soldater från 1700-talets förra hälft eller mitt, bl. a. några av Fredrik Wilhelm I av Preussens »lange Kerls» med en höjd av ca 16 cm.

Den tyska typiska flata tennsoldaten hade emellertid redan på 1700-talet fått en utländsk konkurrent, nämligen den tjocka, massiva franska blysoldaten. Såsom mera naturalistisk, tredimensionell och tyngre, utgjorde denna en farlig motståndare, då den snart nog blev otroligt populär hos de unga även den. Det var firman Lucotte i Paris, som redan året före franska revolutionen eller 1788 startade sin tillverkning och som ännu i våra dagar under namnet Mignot kvarlever såsom världens äldsta, ännu existerande tennsoldatsmanufaktur.

De litterära vittnesbörden om tennsoldatsintresset på 1700-talet är fåtliga. Vi vet emellertid, att tsar Peter

III av Ryssland (född 1762) lekte med tennsoldater, som bevarades i en miniatyrfästning vid Oranienbaum i närheten av Petersburg. Denne något underlige självhärskare behöll även som vuxen betänkliga infantila drag. Varje dag höll han parad med sina leksakssoldater, och då måste samtliga högre officerare i hans uppvaktning närvara i stor paraduniform. En del av soldaterna var av vaxmassa eller papper-maché och det berättas, att en dag en rätta kalasat på en av rekryterna. Den olyckliga rätten hängdes efter övlig dom och rannsakan helt högtidligt i hovets närvaro!

Naturligtvis har också Goethe åtminstone snuddat vid dessa sammanhang. I sin bekanta självbiografi »Dichtung und Wahrheit» omnämner han i andra boken en dröm som han haft omkr. 1770, eller, rättare sagt, han berättar för några vänner en saga i form av en dröm. Sagan, som heter »Der neue Paris», handlar bl. a. om små miniatyrfigurer, som blir levande och rör sig precis som människor och soldater. Sannolikt har vi här en reminiscens från barndomens leksaksvärld.

1800-talet – tennsoldatens århundrade

Redan tidigt överflyglades den hilbertska tillverkningen av flata figurer av nya firmors massproduktion. Av tämligen enkel kvalitet var de figurer, som tillverkades hos Johann Gottlob Lorentz i grannstaden Fürth. Den värsta konkurrenten blev emellertid firman Ammon i Nürnberg med grundaren Johan Wolfgang Ammon samt sonen Christoph Ammon (1812–1872) och sonsonen Christian Ammon (1843–1921).

Tennsoldater i
originalförpack-
ning från firman
Heinrichsen i
Nürnberg.
Nord. mus. 152.041

Nya tennsoldatstillverkare växer upp som svampar ur jorden, ja, nästan alla tyska städer har sin egen. Vi finner dem i Stuttgart, Hannover och Berlin, för att nämna de viktigaste, samt i Aarau i Schweiz.

Den helt dominerande tyska firman under 1800-talet var emellertid Heinrichsen i Nürnberg. Den hade grundats av Ernst Heinrichsen (1806–1888). Hans firma var den absolut ledande inom den tyska tennsoldattillverkningen. Soldaterna eller figurerna levererades i flera standardstorlekar, nämligen 70 mm, 55 mm, 50–45 mm samt slutligen som en nyhet 30 mm höga. Napoleontidens arméer, Krimkrigets samt så småningom nästan alla europeiska länders arméer var företrädade och dessutom indianer, greker, romare och germaner m. m.

och civila figurer och scener. Soldaterna levererades i de typiska ovala spånaskarna och låg där inbäddade i mjuk träull. Firman övertogs 1869 av Wilhelm Heinrichsen (1834–1908).

Flera nya firmanamn uppträder nu. I Fürth verkar Johann Christian Allgeyer med sonen Johan Friedrich Allgeyer (1821–1876) och sonsonen Konrad Allgeyer (1843–1896), och i Würzburg bl. a. Martin Ruckert från 1785.

Det var en gång... Så börjar alla riktiga sagor och så börjar även Hans Christian Andersens saga om »Den ståndaktige tennsoldaten» från omkr. 1840, som alla barn i alla länder känner till. Också hans saga om »Det gamla huset» handlar delvis om en tennsoldat.

Inte så få författare under 1800-

talet sysslar med ämnet tennsoldater. Århundradets största militära geni, Napoleon I, har visserligen så vitt är bekant yttrat föga i ämnet, men man vet att miniatyrsoldater under hans tid användes för instruktion av officerare. Dessutom lät han för sin son, konungen av Rom, utföra en serie figurer, varav delar länge bevarades inom familjen. Ett fåtal pjäser har överlevt till våra dagar. Deras utseende är märkligt och avviker helt från det traditionella. De består uteslutande av huvuden, tjocka och satta figurer av närmast schackspelstyp, där varje »huvud» bär sitt vapenslags karakteristiska huvudbonad.

Ernst Hoffmann talar 1816 i sin bok »Weihnachtsmärchen vom Nussknecker und Mausekönig» om tennsoldater, och i vissa av Washington Irvings »Tales from Alhambra» från 1830-talet skymtar i sagosammanhang små mystiska figurer, som närmast för tanken till tennsoldater som inspirationskälla.

En stor tennsoldatsentusiast var tsar Nikolaus I av Ryssland, som under sin regeringstid 1825–1855 ofta sysslade med tennsoldater och krigsspel. Bl. a. beställde han hos Heinrichsens i Nürnberg hela sin armé. Också den tyske kejsaren Wilhelm I lekte som barn tillsammans med sin bror ofta med tennsoldater. Man kan förmoda, att de höga exemplen följdes snart sagt överallt och i alla kretsar.

Den franske författaren Edmond Rostand låter i sitt skådespel »L'Aiglon» (Örnungen) kungen av Rom leka med tennsoldater. Rostand var själv samlare i likhet med Georg Brandes i Danmark, som i sina »Erindringer» berättar om glädjen att få tjocka sol-

dater i julklapp i stället för de mera vanliga platta.

Också engelsmannen Robert Louis Stevenson, den kände författaren till »The Treasure Island» (Skattkammarsön), har mycket att berätta om hur han också som vuxen fann sin glädje i att leka med tennsoldater nere på den söderhavsö, där han mot slutet av sitt liv slagit sig ner.

Men ingen har väl lämnat en så detaljerad redogörelse för sitt tennsoldatsintresse som Winston Churchill. I sin utomordentliga memoarbok »My early life» (Min ungdom) berättar han bl. a.:

»Jag hade nu blivit inriktad på den militära banan. Denna inriktning var helt att tillskriva mina tennsoldater. Jag hade till sist nära femtonhundra. De var alla lika stora, alla brittiska och organiserade som en infanteridivision med en kavalleribrigad... Det kom en dag, då min far själv gjorde ett formellt besök för att inspektera. Alla trupperna voro uppställda i den riktiga anfallsformeringen. Han stannade i tjugominuter för att studera skådespelet – vilket verkligen var anslående – med ett vaket öga och ett fängslande småleende. Slutligen frågade han mig, om jag skulle tycka om att bli officer. Jag tyckte, att det skulle vara underbart att kommendera en armé, så jag sade genast »ja»; och jag blev tagen på orden. Under årtal trodde jag, att min far med sin erfarenhet och sitt väderkorn hade anat hos mig ett militärt genis egenskaper... Hur därmed än må förhålla sig så bestämda leksakssoldaterna min levnadsbana.»

Våra farföräldrars tennsoldater har till allra största delen för länge sedan

*Tennsoldater av
den runda, ihåliga
typ som tillverka-
des hos Britain i
England från
1890-talets början.
Nord. mus. 240.524.*

slutat sin ärofulla bana och leks sön-
der. Men under hela 1800-talet och
fram till första världskriget fabrice-
rades mängder av tennsoldater i snart
sagt hela världen. Dock var det fram-
förallt från de tre stora europeiska
tennsoldatsländerna Tyskland, Frank-
rike och England som materialet kom.
Tyskland levererade de platta, Frank-
rike de rundmassiva och England de
runda och ihåliga.

I Tyskland var det fortfarande
Nürnberg, som var den viktigaste fa-
brikationsorten. Firman Heinrichsens
produkter gick därifrån ut över hela
Europa i ofantliga mängder. Så små-
ningom tvingades också de tyska
firmorna att börja med rundmassiva
figurer, då den franska konkurrensen
blev alltför svår. Omvänt måste den
franska firman Lucotte efter tysk
förebild börja med platta figurer och
tillhandahåller än i dag såväl det ena
som det andra slaget. Om denna gamla
firma – nu med namnet Mignot – är
den äldsta tennsoldatsfirman i världen
som ännu är i verksamhet, så är fir-

man Britain i England fortfarande
världens största leverantör av tennsol-
dater. Där hade man i början av
1890-talet hittat på ett nytt slags fi-
gurer: runda, men ihåliga, och därför
lätta och relativt billiga. De var också
målade i klara, lysande färger och
blev omåttligt populära. Med tiden
fanns också nästan allt i tennsoldats-
väg att få hos Britain. Ända från
starten till omkr. 1914 dominerade
Britains figurer världsmarknaden.

Men också i Sverige fanns det tenn-
soldatstillverkning. Namn som Gamla
tenngjuteriet, Santessonska tenngju-
teriet och Tenngjuteriet Mars torde
ännu i dag klinga välbekant för
mången äldre givare eller lycklig
mottagare. Särskilt Tenngjuteriet
Mars åstadkom mycket vackra figu-
rer, som estetiskt tillfredsställde de
högsta krav. Som tecknare hade man
bl. a. engagerat konstnären John Sjö-
svärd, som särskilt ritade vackra häs-
tar.

Santessonska tenngjuteriet höll sig
huvudsakligen på det nationella pla-

*Tåget över Bält.
Tennsoldater från
Santessonska tenn-
guteriet.
Nord. mus. 152.045.*

net och levererade bl. a. hela historiska scenerier med slaget vid Lützen, slaget vid Narva osv. Oförglömlig är också Tennguteriet Mars praktfulla serie om slaget vid Brunkeberg 1471, som utkom lämpligt till julen 1916. Mars utgav också synnerligen vackra serier med araber, indianer, vikingar m. m.

*Riddare med armarna och visiret rörliga kring nitarna.
Santessonska tenn-
guteriet.
Nord. mus. 245.270.*

Den gamla tennsoldatstillverkningen är i dag en hel vetenskap för sig. Ofta kan man på »fötterna» se, vem

tillverkaren varit, då varje firma hade sina egna, karakteristiskt utformade och ibland med signaturer försedda fotplattor. Men den gamla, »klassiska» leksakstennsoldaten från anno dazumal finns inte mera. Den har blivit ett museiföremål. Senare tidens ersättare av plast och andra moderna material har verkligen föga gemensamt med gamla tiders primitiva tennsoldater och deras fantasimättade charm!

Litteraturen om tennsoldater är ganska riklig. Den förekommer mest i form av tidskriftsartiklar, tidningsreportage o. d. Sammanslutningar som intresserar sig för samlande av tennfiguriner existerar i de flesta kulturländer. Deras meddelanden och bulletiner utgör en brokig flora. De största samlingarna i Europa påträffas kanske i Germanisches Museum i Nürnberg; Schloss Plessenburg, Kulmbach (Tyskland); The Royal United Service Museum, London; Edinburgh Castle samt Blenheim Palace (England, Skottland), Hôtel de ville, Compiègne; Musée de l'Armée, Hôtel des Invalides, Paris; Nordiska museet, Stockholm; Historiska museet, Göteborg; Kulturen,

Lund osv. I Rättvik finns dessutom ett speciellt tennsoldatsmuseum. Förutom nedanstående litteraturförteckning hänvisas till i dessa arbeten anförd litteratur.

Baldet, M., Figurines et soldats de plomb. Paris 1961.

Boehn, M. v., Puppen und Puppenspiele. München 1929.

Garrat, J. G., Model soldiers. A collector's guide. London 1959.

Hampe, T. Der Zinnsoldat. Ein deutsches Spielzeug. Berlin 1924.

Martin, P. & Vaillant, M., Le monde merveilleux des soldats de plomb. Paris 1958.

Semt, O. Die Metallspielwarenindustrie und der Spielwarenhandel von Nürnberg und Fürth. Erlangen 1901.

SUMMARY

Tin soldiers and tin figures

As far back as we can follow, children have in their games copied the adults and have created their own miniature world on the pattern of the adult. The miniatures have not, however, always been toys. As grave-figurines miniatures have followed man into the grave since the Stone Age. Such figurines have been found in Egypt, Greece and Rome. In miniature soldiers high potentates found a first-rate illustration material when small princes should be taught the art of military strategy. This kind of small soldiers belonged to the standard equipment in the princely nurseries. In the 18th century a standardization of the uniforms was carried out in the armies all over the world. At the middle of this century the Prussian army of Frederic the Great served as a model for military prowess. At this time was also born the prototype for later-day tin soldiers, inexpensive and accessible for everybody.

In Nuremberg, which for long was the toy town above all others, the Hilpert family started a tin soldier fabrication, which in a very short time was followed by hundreds of others. Already in the 18th century the flat German tin soldier had received competition from the French lead soldier, who was round and solid. The firm Lucotte in Paris started this production in 1788. Under the name of Mignot the firm still lives on as the oldest still existing tin soldier manufacturers. The largest contractors today are the firm Britain in England, since in the 1890's they began to make the figures round but hollow and thus light and inexpensive. Also in Sweden there have been tin soldier manufactures such as Gamla Tenngjuteriet, Santessons Tenngjuteri and Tenngjuteriet Mars. But the old classic tin soldier is no more. He has been replaced by plastic and other modern materials.